

مسجد جامع عتیق شیراز

استاد محمد حسینی

دکتر سعید قاضی پور

مهندس سید احد امامی

سرشناسه	: نعمتی، محمد، ۱۳۲۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: مسجد جامع عتیق شیراز / محمد نعمتی، سعید قاضی پور، سیداحد امامی.
مشخصات نشر	: تهران: آرنا، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۷ ص.
شابک	: 978-600-356-616-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: مسجد جامع عتیق شیراز
شناسه افزوده	: قاضی پور، سعید، ۱۳۴۶ -
شناسه افزوده	: امامی، سیداحد، ۱۳۶۲ -
رده بندی کنگره	: NA ۱۳۹۶۵۹۸۷ ن ۹ ش /
رده بندی دیویی	: ۲۰۹۵۵/۷۰۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۹۷ ۲۶

عنوان	: مسجد جامع عتیق شیراز
مولفان	: استاد محمد نعمتی - دکتر سعید قاضی پور - مهندس سیداحد امامی
ناشر	: آرنا
چاپ	: اول ۱۳۹۶
شمارگان	: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت	: ۱۶۰۰۰ تومان
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۵۶-۶۱۶-۳

فهرست مطالب

۹	 مقدمه:
۱۵	 فصل اول: احکام مسجد
۱۵	 مسجد قبا
۱۶	 وقف مسجد
۱۶	 صیقه مسجد
۱۷	 طهارت در مسجد
۱۹	 رعایت سادگی در بنای مسجد
۲۰	 حکم زینت کردن مسجد با طلا
۲۱	 نقاشی کردن و نصب عکس در مسجد
۲۲	 احکام تخریب مساجد
۲۲	 مسجد جامع
۲۳	 بیتوته در مسجد
۲۵	 فصل دوم: سبک‌های معماری اسلامی در ایران
۲۵	 مسجد
۲۸	 شیوه‌های معماری ایرانی اسلامی
۳۰	 شیوه خراسانی
۳۱	 شیوه رازی
۳۶	 شیوه آذری
۴۱	 شیوه اصفهانی

۴۴	فصل سوم: مسجد جامع عتیق شیراز
۴۷	بررسی مسجد جامع عتیق در منابع مکتوب و کتیه‌ها
۵۷	سرگذشت مسجد جامع عتیق از وجه معماری
۶۰	(۱) شبستان مسجد جامع در عهد عمرولیث صفاری
۶۱	(۲) مسجد در حدود سال ۵۱۱ ق/ ۱۱۱۸ م
۶۱	(۳) مسجد در سال ۷۵۲ ق/ ۱۳۵۱ م
۶۲	(۴) مسجد در سال ۸۵۰ ق/ ۱۴۴۷ م
۶۳	(۵) مسجد در اواخر دوره‌ی صفوی
۶۴	(۶) مسجد پس از دوره صفویه
۶۵	مسجد مروی
۶۷	فصل چهارم: توصیف مسجد جامع عتیق
۷۲	طاق‌ها و سقف بندی راه‌ری و حراب
۷۴	ایوان جنوبی
۷۵	شبستان غربی جبهه جنوبی
۷۹	ورودی شبستان غربی جبهه جنوبی
۸۰	نمای غربی صحن
۸۳	ورودی روبه گوشه شمال غربی صحن
۸۳	شبستان غربی جبهه شمالی
۸۵	ایوان ورودی بیرونی شمالی
۸۷	دالان ورودی شمالی
۸۸	ایوان شمالی
۹۰	شبستان شرقی جبهه شمالی
۹۲	ایوان شرقی
۹۴	تالار جنوب شرقی
۹۶	شبستان شرقی جبهه جنوبی
۹۹	بیت المصحف
۱۰۰	حوض دوازده ضلعی
۱۰۰	هنرهای تزئینی مسجد

۱۰۰	۱- منیت
۱۰۱	۲- خاتم کاری
۱۰۲	۳- گچ بری
۱۰۲	۴- مقرنس کاری
۱۰۴	کتیبه‌های مسجد جامع عتیق
۱۰۴	کتیبه الف
۱۰۵	کتیبه ب
۱۰۶	کتیبه ج
۱۰۷	کتیبه د
۱۰۷	کتیبه د
۱۰۷	کتیبه و
۱۰۸	کتیبه ز
۱۰۸	کتیبه ح
۱۰۸	کتیبه ط
۱۰۸	کتیبه ی
۱۰۹	کتیبه ک
۱۰۹	کتیبه ل
۱۱۰	کتیبه م
۱۱۱	کتیبه ن
۱۱۱	کتیبه س
۱۱۱	کتیبه ع
۱۱۱	کتیبه ف
۱۱۷	فصل پنجم: عکس‌ها و نقشه‌ها

مقدمه:

وقتی نبی مکرم (ص) مسجد را بنا گذاشتند از ابتدا مسجد، یک بنای چند منظوره بود. نقش اول و حیاتی مسجد مکان عبادت و محل نماز بودن است. چقدر هم تأکید شده که نماز در مسجد برگزار شود، نماز اول وقت برگزار شود؛ و راجع به ثواب نماز و نمازگزاران که تعدادشان اگر از یک صد نفر بیشتر باشد چقدر ثواب دارد. این‌ها همه برای تشویق و ترغیب مردم به نماز جماعت در مسجد بود. جماعت‌های بسیاری برپا شده که از شاخصه‌های هر شهری در کشورهای بزرگ و گسترده اسلامی مساند آنجا بود که در مساجد معمولاً امیر یا حاکم یا بزرگتر آن شهر امام جماعت بودند و روزانه ۵ روزه نماز در مسجد برگزار می‌شد یعنی پنج مرتبه مردم ملاقات حضوری با امیران و فرد پروايشان داشتند، با بزرگترانشان داشتند، با ریش سفیدانشان داشتند؛ و این‌ها و گذشته از عبادتی که همه‌ی معابد دنیاست یک نوع الفت و نزدیکی میان مسلمانها ایجاد می‌کند به عنوان مثال دست دادن و مصافحه ای که پس از هر نماز میان نمازگزار و افراد طرفین او صورت می‌گیرد چقدر در ایجاد محبت و تحکیم مودت مؤثر است و با تأکیداتی که خداوند و پیغمبر اکرم (ص) درباره‌ی وحدت مسلمین درباره اینکه دست خدا که قوی‌ترین دست‌هاست با جماعت هست این‌ها مزید بر ربیایی و شکوه بیشتر مساجد شود و انواع نمازهایی که ما داریم از نمازهای مستحب و نمازهای واجب تخییری یا گاهی از نمازهایی مثل گرفتگی ماه و خورشید نماز آیات بیشتر در مسجد انجام می‌گیرد و بزرگترین و شکوه مندترین اجتماع مردم شهر یعنی نماز جمعه به معنای آنست که همه‌ی مردم شهر در یک مسجد جمع گرد هم آیند یعنی یک دیدار همگانی برای همه آن هم در حضور و به‌مراه بزرگ‌ترها، چون قبلاً امام جماعت معمولاً امیر شهر، حاکم شهر، استاندار شهر

بود، این نبود که یک روحانی جدا از بقیه نماز جمعه بخواند و مسئولین حکومتی هم جداگانه آنها کار خودشان را بکنند.

حاکم باید در جمع مردم باشد، باید در میان مردم باشد و ما حتی در مورد نماز جمعه از حضرت امام رضا (ع) داریم که ایشان وقتی می‌خواهند چگونگی برگزاری نماز جمعه را بگویند، می‌گویند بر امیر است که در یک خطبه راجع به تقوی صحبت کند یک خطبه راجع به امور مسلمین توجه بفرمائید می‌فرمایند "بر امیر است"، نمی‌گویند بر امام جماعت فقط، خوب اینها نشانگر این است که مسجد یک مکان برای عبادت و برای زهد و زهاد معروف و معمول نبود، یک مکانی است نه نبی مکرم (ص) بنای آن را پایه گذاری کردند، ترغیب کردند، تشویق کردند که در آنجا امر مسلمین حل و فصل بشود! شما می‌بینید از صدر اسلام تا حدود ۲۰۰ سال بعد، مسجد مکانی بود که گذشته از مقصد و مقصود عبادی که در روز باید ۵ نوبت نماز در آنجا خوانده بشود، بقیه اوقات مسجد را نمی‌شد.

یعنی گذشته از امور عبادی، امور سیاسی، اجتماعی، دوری و قضایی و مهمتر از همه کسب علم و دانش که دین اسلام به شدت روی آن تأکید داشته در مساجد برگزار می‌شده و انجام می‌گرفته و مسجد پس از امور عبادی، رو به این جهت حرکت کرده است.

برای من جالب بود وقتی روی مساجد مطالعه می‌کردم که در گذشته که مخصوصاً در مسجد النبی، ۲۰۰ سال صفه ی مسجد محل تدریس بود و اگر دربار می‌حضرت امام صادق (ع) شنیدیم که ایشان چند هزار شاگرد داشتند، بارها گفته‌ام فکر نکنم ایشان یک دانشگاه داشتند که مثلاً ۱۰۰ تا اتاق داشته، بلکه ایشان روی صفه ی کنار قبر پیغمبر اکرم (ص) می‌نشستند و مردمان می‌آمدند خدمتشان درس می‌کردند، یعنی دانشگاه امام صادق (ع) مسجد النبی بود و تا حدود اواخر قرن دوم هجری هر کسی از هر جای دنیا هر سؤالی یا هر مشکلی داشت و می‌خواست بی‌رسد می‌آمد مدینه و در مدینه مستقیماً وارد مسجد مدینه می‌شدند و سؤال خود را مطرح می‌کردند و پاسخ می‌گرفته، نمی‌رفتند دارالحکومه، نمی‌رفتند دارالعماره. می‌رفتند تو مسجد چون علمای بزرگ معمولاً جایشان در مسجد بود و از اول که نبی مکرم (ص) این برنامه را ریختند خودشان بهترین مشوق شدند دانش بودند و عجیب و زیبا این جاست که "نگار من که به مکتب نرفت و خط ننوشت، به غمزه مسئله آموز صد مدرس شد"، نقل کردند روزی

ایشان وارد مسجد شدند دو گروه حلقه وار نشسته بودند، یک گروه داشتند بحث درباره‌ی توحید می‌کردند، بحث دینی می‌کردند. یک گروه بحث علمی می‌کردند، نبی مکرم (ص) متبسم شدند و فرمودند هر دو گروه خوباند ولی ما پیغمبران ترجیح می‌دهیم در گروه دانشمندان بنشینیم، آمدند وارد گروهی شدند که داشتند بحث علمی می‌کردند ! کجا ؟ توی مسجد و این خیلی جالب است.

شما می‌بینید تمام در صدر اسلام برای هر جنگ و برای هر نبرد و جهادی در مسجد انجام شده، هر دعوائی بین افراد توی مسجد رفته حل و فصل شده، یعنی هم محکمه و دادگاه بود، هم محل تدارک و بیج عمومی بود، هم محل علم و دانش بود و هم محل عبادت بود؛ و همین مسجد جامع حقیق شیراز خطباء و وعظاء، سخنرانیشان فقط سخنرانی دینی نبوده، یادمان باشد که این جا یعنی مسجد جامع برای برگزاری نماز جمعه بوده. پس خطباء حرف دنیای روز و حرف روز مسلمانها را در این جا می‌گفتند و به عنوان یک خطبه لازم، یعنی در این مسجد قرن‌ها در مورد امور مسلمین سخنرانی شده و بعضی از کسانی که این جا بودند از علماء و از بزرگان فضیلت دین و تقوا و عرفان بودند که بعضی‌شان خیلی مشهور هستند ! سالهای سال شیخ روزبهان، بقلی شیرازی مشهور به شیخ شلاح در همین جا وعظ کرده منبر می‌رفته، ایشان در حرف‌هایش حرف‌هایی بوده که بیشتر بعد از آنی داشته تا صرف بعد عبادی معمولی. اگر ما بخواهیم از مدارس علمیه اسلامی حرف بزنیم این میدان مسجد حرف بزنیم تا نزدیک به دو قرن هیچ مدرسه‌ی علمیه‌ای در اسلامی نداریم یعنی مدارس علمیه ما مساجد ما بودند در تمام شهرها، در تمام کشورهای اسلامی و این از افتخارات ماست و با ترغیب‌هایی که دین اسلام روی دانش کرده، امروز باید حسرت بخوریم و ناراحت باشیم که چرا توجه به این بعد نداریم، ما مجبوریم که امروز در روز رفتن در مساجد را ببندیم بعد از نماز صبح (که اگر بخوانیم) تا ظهر در بسته باشد، یعنی یک ساختمانی که اگر بخواهیم از نظر مادی حساب کنیم با جقدر ثروت درست می‌شود فوق استفاده‌اش این است که روزی چند ساعت در باز بشود و نماز بخوانیم. در حالی که می‌شود استفاده بهینه کرد از این مکانهایی که در اختیار داریم، ما امروز در سطح کشور مساجد متعددی داریم با زیر بناهای بزرگ و کوچک و کم و زیاد که اگر بخواهیم از نظر مادی حساب کنیم سر به چند هزار میلیارد می‌زند که خرج اینها شده و ارزش

داره و ما می‌توانیم استفاده بهتری از مساجد کنیم من جمله استفاده درسی از مساجد که جا دارد خیلی از کلاسها را در همین مکانها برگزار کنیم.

من تعجب می‌کنم چرا ما فکر می‌کنیم کلاس دانشگاه باید حتماً توی ساختمانهای نو باشد با معیارهای امروز؟ من خوشم آمده از کار یزدی‌ها و اصفهانی‌ها که آمده‌اند بناهای قدیمی را مرمت می‌کنند و در این بناهای قدیمی کلاس‌های دانشگاهی برگزار می‌کنند! بسیار کار خوبی می‌کنند، هم جلوی از بین رفتن آن بناها را گرفته‌اند و هم هنر و معماری ملی را نگه داری می‌کنند و هم استفاده درسی می‌کنند که اگر نخواهند پول بدهند و ساختمانی بسازند یا مکانی بخرند باید هزینه‌های سرسام آوری که بپردازند که با هزینه‌ی خیلی کمتر مکان خوبی را ترمیم و آماده می‌کنند از نظر ایمنی و آنگیزه هم با توجه به تنوعی که بناهای قدیمی حتی در یک اتاقهایش دارد، بر ذوقیات و علایق انسان اضافه می‌کنیم و نتیجه می‌گیریم. این بود که من به عنوان یک پیشنهاد دوستانه و خالصانه در برابر عزیزانم گفتم خوب هست حالا که شما این همه زحمت کشیدید و در مورد مسجد عصم - جامع عتیق شیراز کتاب را تدوین کرده‌اید بیایید و این مطلب یعنی نقش مساجد در علم و دانش، نقش مساجد را در حل مشکلات اجتماعی، نقش مساجد را در بسیج عمومی به کتاب ارزشمندتان اضافه کنید نه به عنوان یک فصل تکمیلی بلکه حتی به نظر من یک فصل پایه‌ای که وقتی می‌رویم سراغ مسجد، وقتی کسی اسم مسجد را می‌شنود توجه کند که این جا جایگاه بزرگان دین است، علم ما، دانش ما و جامعه‌ی انسانی و اسلامی ما بوده و باید چنین باشد.

نکته بسیار حائز اهمیت بازگشت مسجد در نیم قرن گذشته به اصل خویش است چرا که درباره از مساجد ندای حق طلبی پیغمبر شد، فرزندان رشیدی در مکتب مسجد پرورش یافته که یاد گرفتند چگونه نماز خود بجا آورند، فعالیت‌های گوناگون در مسجد پا گرفته و کلاسها و کتابخانه‌های متعددی در مسجد به جریان افتادند و توید آن می‌دهد که مساجد به اصل خود بازگردند.

فقط به این مسجد به چشم یک خانه و یک عمارت باستانی نگاه نکنیم؛ که کجایش چند می‌ارزد یا کدام کار هنری شده که البته مسجد فعلی جامع عتیق بخش عمده‌ای که از آن چه در گذشته داشته از بین رفته متأسفانه آن چه هم مانده در طول تاریخ چند بار مرمت شده ولی

آن چه که جاوید است و می ماند دانش‌هایی است که در اسلام ما از مسجد داریم. اگر مسلمانها در طول دویست سال اول اسلام یکه تاز عالم دانش شدند و تا حدود ۱۰۰۰ سال این پیشتازی را مسلمانها داشتند، یکی از اساسی‌ترین و مهمترین جایگاه رشد علمیشان مساجد بوده. اگر کتابهایی از کشورهای دیگر از تمدن‌های دیگر ترجمه می‌شده و در اختیار قرار گرفته و بر آن افزوده شده، دانش یونان، دانش ایران، دانش مصر، این‌ها کارشان در مسجد آمده و سرو سامان پیدا کرده و کلاً علوم نظری و نظریه پردازیهای علمی معمولاً در مسجد انجام می‌گرفته.

این دانشمندانی که ما به آن‌ها می‌بالیم مثل پیشتازان علوم مختلف از علم کلام گرفته که متکلمین ما، این علم کلام را که از علوم اسلامی ابداعی توسط مسلمانهاست در همین مساجد پایه گذاری کردند، یا اگر از جابر ابن حیان نیشابوری صحبت می‌کنیم ایشان شاگرد امام صادق (ع) در صفه‌ی مسدالنبی (ص) بوده و آنجا درس خوانده، اگر در خانه‌اش آزمایشگاه درست کرده درس تتوری را خدمت امام (ع) در مسجد فراگرفته و عملیات را در منزل انجام داده که امیدوار هستم دیگران هم این کار دقت کنند، اهتمام کنند. ما می‌توانیم اصلاً سرگذشت خیلی از دانشمندان خودمان را از مسجد پیدا کنیم و به صورت کتاب مستقلى در بیاوریم ولی حیفم آمد که در بحث مسجد جامع عتیقه شیراز که بیش از ۱۱۵۰ سال پیش ساخته شده، بی‌اعتناء از این مطلب از کنارش بگذریم.

برگرفتار از سخنرانی استاد محمد نعمتی

۱۳۹۵/۱۱/۱۱